

Arkeologen och Mikael Olofsson Agricola i Viborg

Biskopens fysiska kvarlevor

Mikael Agricola är försvunnen. Politikern och kungens irritationsmoment avled någonstans på Finska vikens isiga strand på återfärden från de heta underhandlingarna på rikspolitisk nivå. Dödsorsaken är okänd och han begravdes rapt i Viborg utan att lämna eftervärlden ens så mycket som en minnesplakett.¹ För avlidna från historisk tid brukar man i allmänhet arrangera en jordfästning i vigd jord där man kan finna dem vid arkeologiska utgrävningar. Det är onödigt att leta efter biskopen i den nakna ruinen av Viborgs forna domkyrka. En gloria omger Agricolas livsverk, men inte en endaste skugga faller över hans fysiska kvarlevor. Man har dragit vissa slutsatser om gravens plats; den antas ha funnits i Viborgs domkyrka, i stiftet som nyligen hade blivit självständigt ur Agricolas eget stift, invid hans rivals, Paul Juustens predikstol. Knappast skyndade sig Juusten att låta gravera en minnesstod för Åbobiskopen, lika litet som kungens representanter, som troligen var lättade över att Agricolas kritiska röst hade tystnat.²

Ibland ”känner man till” den avlidna som man finner under marken, dvs. har en aning om vad personen hette. Fallen varierar från biskop Henrik – forskningen kring kanske en helt legendarisk persons relikier – till att identifiera avlidna i massgravar från de senaste krigen. I Pompeij har den finländska forskningsgruppen haft möjlighet att besöka Marcus Lucretius hus. Forskningsgruppen har öppnat dörren till huset även på webben – ”med husbondens lov” – och, med andra ord, kan förevisa hans hem så autentiskt som möjligt med betoning av de källkritiska problem forskningen fört med sig.³

För arkeologen innebär källkritiken framförallt att man inte kan kräva det omöjliga av sitt källmaterial. Vad kan vi ställa för frågor till en förhistorisk avliden, av vilken endast en fläck återstår: litet rödmylla i sanden eller en mörk rundel i kulturlagret på gravplatsen? Den mest berömda faraon är tunn och skör som papyrus, den mäktigaste stormannen eller -kvinnan förvandlas på några år på samma sätt som sin fattiga undersåte till en benhög.

Tiden har också gjort sitt i Viborgs domkyrka. Mikael Agricolas fysiska kvarlevor har säkert blandats med andra döda och troligen har de länge sedan förts bort från platsen. Gravarna från medeltiden och decennierna kring reformationen gav rum åt gravvalven för de mäktiga viborgarna under Stormaktstiden.⁴ I Viborgs domkyrka har man också senare gjort omfattande förändringar i mycket högre grad än i de övriga stenkyrkorna i medeltida Åbo stift: man har under flera obarmhjärtiga reparationer bortfört mängder av ben och annat material. Nu är dess spår täckta av ett frodigt, nytt kulturlager: en ruttnande röra bestående av stadsbornas moderna sopor, där det bland kardborrarna här och där sticker fram några knarksprutor. Det är alltså högst fråga om en fascinerande utopi att någonsin kunna finna ett föremål Agricola haft i sin grav.⁵

Medeltidsarkeologi är först och främst inte forskning kring döden. I första hand har utgrävningsintressena riktats mot medeltida livsmiljöer: hus, gårdar, kyrkor och gränder. Var kan vi finna spår av Mikael Agricola i Viborg innan han fördes hit för att begravas? En liten skolpojke från Pernå är troligen osynlig i det arkeologiska kulturskiktet hur mycket han än var en ”toppelev”.⁶ Det är också näst intill omöjligt att hitta en servis som användes vid fredsmäklarnas bord julen 1556 eller exempelvis ett föremål som funnits i någon av diplomaternas rum, fastan tiotals dignitärer ingick i delegationen och deras resa är en av de stora händelserna i Viborgs historia. Kunde vi verkligen hitta ett fynd i Viborg som med säkerhet tillhört någon av dem och hur kunde vi identifiera det?

Möts alltså aldrig arkeologin och mikrohistorien? Fastän den person vi letar efter är en av alla tiders mest kända finländare, är och förblir han utom räckhåll för arkeologerna. Genom att studera den materiella kulturen får vi dock kontakt med de historiska skeendena. På skådeplatserna för de egentliga händelserna har vi de omständigheter som dirigerat människornas val. I Pernå har arkeologiska utgrävningar väckt liv i förhållandena i Mikael Agricolas hemby under 1500-talet. Med hjälp av föremålsfynden kan vi komma i kontakt med vardagen hos Mikael och hans familj, fastän man ännu inte utforskat barndomshemmet, där bygdens egen son växte upp.⁷

Mikroarkeologi

Kulturskiktet från början av 1500-talet i Viborg verkar vara särskilt väl bevarat. Detta är just den tid då Mikael Agricola gick i skola i staden. De arkeologiska utgrävningarna har fokuserat på det äldsta stadsområdet, under senare år särskilt kring den medeltida stadsmuren samt i närheten av de gamla hamnbryggorna och stadskyrkan. Det viborgska fyndmaterialet har under de senaste åren ökat märkbart, då man gjort räddningsgrävningar nästan varje

*Biskop Mikael Agricolas gravfrid har störts otaliga gånger i Viborgs medeltida domkyrka.
Foto: Eva Ahl, 2005.*

sommar.⁸ I jorden finns lämningar av olika storlek – även mikroskopiska – så som skärvor av kärll, föremål av läder och näver, sädeskorn och fiskfjäll. Utgående från föremålen kan vi klä 1500-talets viborgare i moderiktiga kläder, inreda deras hem med tidens modeföremål och ge många hantverkare verktyg i händerna. På sina ställen har man även funnit väggar, golv, träplankor som täckt gatorna, samt vattenledningar från 1500-talet. Kulturlagret, som består av en blandning av mylla och avfall, är typiskt för städer från medeltiden och början av nya tiden och bär en svag doft av liv, som av kospillning som legat imarken i hundratals år.

Tyvärr har man tillsvidare inte haft möjlighet att ge sig in på en detaljerad föremålsforskning av fyndmaterialet från Viborg. Stadsarkeologin är i praktiken beroende av en man, docent Aleksanteri Sakska. Utgrävningsarbetena kräver så stora resurser att man under efterarbetet knappt har tid med det nödvändigaste, och forskningsarbetet kommer i framtiden att kräva mera resurser. Man har inte heller utnyttjat det arkeologiska material som insamlats före 1990-talet av Sakskas föregångare. En del av fynden finns i Finland, en del har försvunnit och en del kan finnas i förvar i bl.a. källarna på Viborgs slott.⁹

I allmänhet förevisas de finaste fynden på främsta platsen på arkeologiska utställningar: de forna hantverkarnas mästarstycken och de adligas lyxföremål.

Forskningsmässigt är massfynden minst lika värdefulla, fynd som är informativa eftersom de hör vardagen till. Viborg är inget undantag: det finns massvis med keramik, läder och järnföremål. Viborg skiljer sig inte från många städer av samma ålder och inte heller ifråga om den helhet föremålskulturen bildar i övriga Östersjöhamnar av samma storlek. Det finns självfallet många särdrag och i fortsättningen förtydligas skillnaderna genom att man t. ex. granskar hur allmänna olika typer av föremål är jämförda med liknande föremål i andra städer, som berörs av det nätverk som bildas av handeln till sjöss.

Det mest arbetsdryga för 2000-talets arkeologiska forskning i Viborg har varit det faktum att man har varit tvungen att ånyo mentalt bereda väg för skyddet av fornlämningar. Den systematiska övervakningen av fornminnen, som finländarna ingångsatte på 1920- och 1930-talet, glömdes nämligen fullständigt bort under sovjetregimen. Under återuppbyggnaden av den i kriget svårt skadade staden nämndes arkeologin inte med ett ord. Efter detta anordnades en del provgrävningar, av vilka största delen tjänade nybyggnadsverksamheten. Man ville övertyga sig om att Viborgs jordmån var värdelös i antikvarisk mening.¹⁰ Det arbete som den i Ryssland verksamme arkeologen Aleksanteri Saksa lett sedan år 1998 har dock visat att detta påstående är felaktigt. Den äldsta radiokoldateringen från en tomt i Viborg härstammar från ett område som på basen av tidigare arkeologisk forskning förklarats fritt för nybygge. Från samma tomt härstammar även en dendrokronologisk datering från medeltiden och ett mångsidigt material från 1500- och 1600-talen.¹¹

Åbo är en för finländare särskilt intressant stad som i arkeologiskt hänseende kan jämföras med Viborg.¹² Utgrävningsverksamheten i Åbo är tiofaldig i jämförelse med Viborg och arbetet seglar för tillfället i stark medvind.¹³ På medeltiden och på 1500-talet var Åbo större än Viborg, men städerna hade en liknande karaktär. De senaste dissertationernas ämnesval och temats avgränsningar har visat, att man ogärna skiljer på material från medeltiden och början av nya tiden.¹⁴

Den bild av kulturen som målas upp på basen av det arkeologiska materialet från Åbo innehåller mycket sådant, som ganska säkert även kan generaliseras till att gälla Viborg. Å andra sidan kan materialet från Viborg i sin tur berika Åbo historia exempelvis under de år, då herr Agricola var rektor för Åbo katedralskola.

De tjockaste och för forskningen mest intressanta kulturlagren i Åbo härstammar nämligen från 1400-talet, dvs. de är aningen äldre än i Viborg. Däremot är 1500-talets lager i Åbo torrare, tunnare och de uppvisar mera moderna störningar än i Viborg. Viborg utesluts därför inte från ”mikroarkeologins” område trots att det fortfarande återstår att analysera en hel del av det framgrävda materialet. Redan nu känner vi till att liknande skor, som Mikael troligen vandrade till skolan med, blivit kvar på gatorna. Med hjälp av de

arkeologiska fynden kan vi servera med liknande kärl som fanns i köket hos hans husmor under skoltiden, och vi kan fästa pärtan i dess pärthållare, för att sprida ljus över middagsmålet. De knuttimrade stockarna, som bevarats under jord, kan berätta om det mest vanliga sättet att bygga i början av 1500-talet och i kulturlagren finner vi fiskeredskap, vilka kanske tillhört samma man som sålde sin fångst på torget invid Mikael's skolhus. Genom sådana fragment får vi tag på den stadskultur, som kanske rektorn för Åbo katedralskola, magister Agricola, senare erinrade sig i sina minnen.

En liten man i ett stort Viborg

Vid sidan av en mikronivå öppnar det arkeologiska materialet även en makronivå: i stadens historia utgör en knuttimring eller ett murfragment bara en detalj, på samma sätt som t. ex. ett enstaka föremål i fyndmassan.

För att kunna se landskapet med de samtidas ögon kan man klättra upp på hästkärran bredvid gossen Mikael på hans första resa till Viborg. Där står den, borgen! Viborgs slott är nämligen ett ypperligt exempel på ett landskap som fortfarande bär någonting gammalt i sina drag, men även mycket nytt och massvis med blåögd romantik. Till dess grundläggning hör en korstågsmyt och en glorifierande dimma täcker hela borgens historia.¹⁵ Då det gäller många fakta ser vi endast gapande hål. Vi känner inte till mycket om Viborgs slotts medeltida utseende – till exempel inte tornens antal eller deras form.¹⁶ Vi kan inte heller säga hur pass prålig borgens fasad var under medeltiden, då man i Karlskrönikan nedskrev lovprisande rader om östgränsens väktare.¹⁷

Den svenska regenten hade inte råd att låta ansiktet på väktaren av östgränsen blekna.¹⁸ Viborgs slott var i försvarshänseende en av Sveriges starkaste medeltida borgar.¹⁹ Räkenskaper från slottet har dock bevarats först från och med år 1534 och det är inte klart hurvida kronan på medeltiden verkligen hade råd att hålla hela borgen i förstklassigt skick.²⁰ Under Mikael Agricolas tid hade borgen fler än de två torn som fortfarande står kvar.²¹ Paradistornet i sydvästra hörnet ser numera trådsmalt ut och det förefaller även vara i fara att rasa. Men då det stod färdigt, troligen på 1470-talet, hade tornet en toppmodern, rund form och var således redo att försvara borgen mot eldvapen.²² Sankt Olofs torn, som nu öppnar vyn för turisterna åt alla vädersträck, såg i sin medeltida utformning, firsidigt ända till krönet och kraftigt med sina stadiga murar, mot öster med fast blick. Tornet skulle även symboliskt väcka rädsla och manifestera kungens makt.

Mikael kom säkert inte längs en rak bro till Viborgs stadspport från Stora strandvägen. Han var troligen tvungen att gå längs Slottsholmens strand på en armlängds avstånd från borgen. Långa bron från Siikaniemi till staden nämns nämligen första gången först år 1563.²³ Innan dess gick vägen över bron

troligen via Slottsholmen, kanske först från Siikaniemi till öns västra strand och sedan via en annan kort bro över borgsundet till staden. Den ring förborgen bildar var troligen inte lika massiv på medeltiden som den är idag, och det torde inte ha funnits några strandbastioner i början av 1500-talet.²⁴ I närheten av stranden kunde det alltså mycket väl ha funnits en öppen väg för allmogen.

Ingen av forskarna har framfört någon rekonstruktionsteori om hurudana Viborgs gamla broar kunde ha varit. Av strategiska orsaker kunde det inte ha varit logiskt att bygga dem av sten. Ifall vattenvägarna verkligen ledde från Viborgska viken till Vuoksen via borgen, och tullen uppbars i själva byggnaden, borde en bro ha byggts så att den inte hindrade skeppen.

Smedjegården i mitten av ön var troligen den enda borggården under medeltiden. Där, bakom de hemlighetsfulla murarna, hade gossen Mikael inget att skaffa.²⁵ Viborgs medeltida borgherrar bodde sällan vid rikets östgräns – de vardagliga bekymren sköttes av andra män och kvinnor, vilka inte berördes av hovets lyx.²⁶

Viborgs slott och Slottsholmen har inte undersökts arkeologiskt på länge. Enbart den småskaliga räddningsgrävningen sommaren 2003 resulterade i en mängd lösa föremålsfynd.²⁷ Öns kulturlager är mycket svåra att tolka på grund av diverse byggnadsskeden – på sina ställen finns det metervis med fyllnadsjord, ibland bara ett tunt skikt av kulturlager på bergets yta. Små arkeologiska utgrävningar med avsikt att ta en snabb titt på läget skulle endast förstöra lagren ytterligare och vi skulle knappast få reda på något nytt om borgens byggnadshistoria. Betydligt viktigare skulle det vara att noggrant samla ihop all den kunskap vi har om ön och utnyttja den för att formulera förståndiga tilläggsfrågor och till exempel använda informationen för att bygga borgens utställning. En skicklig läsare av murarna kan även öka kunskapsmängden utan att göra utgrävningar, genom att granska de gamla murningarna som trots alla restaurationer fortfarande är synliga.²⁸

Viborgs ansikte av gråsten

I lille Mikael's ögon verkade kanske Viborg fränstötande stort då staden dolde sig bakom sin gråstensmur. Muren med sina torn har märkts ut på en karta från år 1639, uppenbarligen ganska noggrant på sin rätta plats.²⁹ Bakom murkrönet såg man kanske några tak av husen som stod på berget och högt ovanför dem reste sig ett tiotal murtorn samt takåsarna på tre stenkyrkor.

Inga ritningar som skulle återge Viborgs murar är bevarade. Därför kan man inte veta huruvida murarna haft karaktären av en försvarsanläggning i likhet med ”legoslott” med krenelering och vakter.³⁰ Men vi vet att muren i början av 1500-talet var i behov av reparation. Tjugo år före Agricolas pojkår

Viborgs slott försvarar fortfarande flera av sin byggnadshistorias hemligheter för besökarna. Sankt Olofs torn har täckt sitt ansikte med en vit mask. En omfattande arkeologisk forskning och granskning av medeltida dokument kunde kanske få murarnas stenlager av olika ålder och Slottsholmens branter att tala igen. Foto: Eva Abl, 2005.

hade Viborgs mur fått sitt första och enda eldprov, då staden hade belägrats. Då exploderade krutlagret i Sankt Andreas torn – en händelse som i legend och tradition läggs till Knut Posses bedrifter.³¹ Vid grunden till Rådtornet har man vid arkeologiska utgrävningar funnit ett brandlager som verkligen kunde härstamma från just de allvarliga bränder, som härjade under de hotande veckorna hösten 1495.³² Dokumenten avslöjar dock inte några detaljer vilka skador, förorsakade av fienden i öst, som var synliga i Viborgs försvarsanläggningar under Agricolas ungdom.

Viborgs medeltida stadsmur har kritiserats för att ha varit klen som krigsteknisk försvarsanläggning, och troligen var det inte heller enbart propaganda.³³ Men under fredstid var gråstensmuren en oöverskridlig gräns mellan landsbygden och staden. Då Erik av Pommern utfärdade Viborgs stads första kända stadsprivilegier år 1403, omgärdades handelshamnen endast av ett staket eller en jordvall, och stadsluften doftade inte annorlunda än den på landsbygden.³⁴ Men redan då Mikael Agricola steg genom den fyrkantiga Ringporten³⁵ i bör-

jan av följande sekel kände han med säkerhet, med alla sina sinnen, att han lämnade landsbygden bakom sig.

Ur arkeologens synvinkel är stadsmuren ett mycket utmanande objekt att gräva ut. Delar av muren har kommit fram på mer än tio olika ställen, men det är inte alltid säkert, huruvida det rör sig om ett medeltida murverk eller en del av något annat försvarsverk.³⁶ Det är mycket svårt att datera fragmentariska stenkonstruktioner på en plats, där kulturlagren är så kraftigt omrörda som i Viborg. Detta gäller ringarna av murverk, som förstärkts i flera repriser och återigen i motsvarande mån rivits under olika skeden.

Skeppslaster med materiell och andlig kultur

Framför den mörka muren låg färggranna fiskarbåtar och handels skepp, kanske också något ovanligt stilt tyskt fartyg. Man vill gärna föreställa sig att det i den medeltida hamnen fanns gott om glada och internationella viborgare som hälsade kulturinfluserna från fjärran välkomna.

Under Agricolas livstid var Viborg en verklig storstad. Stor tedde sig säkerligen även mången annan handelsplats i ögonen på landsbygdens allmoge – till exempel Borgå, som ändå internationellt sett endast var en ynkligt liten hamn i en åmynning på den medeltida kartan över Östersjön.³⁷

I det arkeologiska materialet från gamla städer verkar det ofta vid en första anblick, som om föremålskulturen blir rikare vid övergången från medeltiden till nya tiden. Men i Viborg erinrade man sig kanske redan i början av 1500-talet den legendariska tid, då de tyska köpmännen dominerade staden. På 1500-talet var den perioden nämligen redan historia, eftersom man efter år 1471 var mindre tolerant i sin politik mot utlänningar och många tyskätade borgare hade vänt ryggen och skeppens akterkastell åt såväl Viborg som många andra svenska städer.³⁸ Några år senare hade de första murarmästarna och kalklasterna kommit till staden som därefter fick erfa hur ett murbälte av gråsten så småningom reste sig omkring den.

Jag har hört att resterna av Nyportsbastionen, som en gång hört till Hornverket, skulle vara synliga vid det nuvarande hamnområdets strandbrink. Som utlänning har jag inte kunnat ta mig till detta område och några utgrävningar på detta ställe kommer heller inte på fråga. Av själva 1500-talshamnen återstår troligen ingenting, ty hamnen har uppenbarligen legat på samma plats under hela Viborgs 700-åriga historia. Men i en gammal hamnstad är alla utgrävningar en form av hamnforskning: importvaror från fjärran länder finns överallt.

Man kunde vänta sig att till exempel krisen på 1470-talet skulle synas också i det arkeologiska materialet i Viborg på så sätt att mängden av vissa traditionellt rikt förekommande importföremål minskar. Förändringen i handelskonjunkturerna men skulle även kunna speglas i t.ex. dekorationerna på kär-

len. Analysen av fyndmaterialet är dock inte så långt hunnen, att man kunde finna bevis på dylika antaganden.

Skriftspråkets fader i skolan och i sitt skoltida hem

I och med att de ryska arkiven öppnats har även utländska forskare intresserat sig för att leta efter gamla, bortglömda kartor.³⁹ Men det lönar sig inte att leta efter en karta över det medeltida Viborg. Någon sådan existerar inte.

Uppmätningarna av staden är relativt pålitliga från och med början av 1600-talet.⁴⁰ Det enda sättet att få kunskap om ett äldre vägnät och tomtgränser i de svenska städerna är genom arkeologiska utgrävningar. En av de intressantaste sidorna av stadsarkeologin är att jämföra vägglinjer och kommunikationsleder av olika ålder och i olika riktningar med det nuvarande gatunätet. Det ger även möjlighet att gestalta det forna gatunätet.⁴¹

Viborgs äldsta kända stadsuppmätning är troligen gjord år 1639 och den är sannolikt signerad av kronans trotjänare, lantmätaren Anders Streng.⁴² Redan följande år ritades ett idealiskt Viborg med rutnät, där gatorna var dragna med linjal och de raka tomtgränserna snyggt skurna.⁴³ Planen förverkligades också nästan fullständigt och den gamla, oregelbundna stadsstrukturen, med sina slingrande gator och tomtgränser som följde topografin, täcktes av kulturlager eller försvann totalt från bergssluttningarna.⁴⁴

Genast innanför portarna drogs Mikael Olofsson in i det viborgska stadslivet, i salutorgets sorl. Det är möjligt att den byggnad, som blev en av den finländska bildningens krubbor, Viborgs latinskola, låg vid torget. Man känner dock inte till några exakta anteckningar om att skolan skulle ha legat just ”invid torget”. Skolbyggnaden omnämns först i samband med bränderna i Viborg i slutet av 1500-talet och källorna anger ingen adress för huset.⁴⁵ Reformationstidens skolbyggnad är troligen spårlöst försvunnen, ty den träbyggnad vars grundstockar vi skulle kunna upptäcka på en utgrävning, skiljer sig troligen inte från andra byggnader. Skolarbetet skulle eventuellt ha kunnat lämna spår i kulturlagret – exempelvis någon stylus eller delar av vaxtavlor.⁴⁶ Liknande föremål användes naturligtvis även på tull- och packhuset. Torget skulle kunna vara en rik arkeologisk fyndplats, men man har tills vidare inte öppnat ett enda grävningssområde där och kommer troligen inte att göra det heller, ifall man inte av en eller annan orsak behöver göra en räddningsgrävning på platsen.

Var låg då djäknen Mikael hem under skoltiden? Mikael har inte lämnat några dagboksanteckningar efter sig, som kunde berätta om hur hemtrevliga eller ångestfyllda vinterkvällarna var hos hans värdfamilj. Vid utgrävningar i Åbo har man tydligt kunnat se förändringen i byggnadskulturen från 1300-talets pörten med ett rum till parstugor redan på 1400-talet. Senast på 1500-talet bytte allt fler ut sina pergamenttäckta fönster mot glasrutor och till

några hus införskaffades till och med en ståtlig kakelugn.⁴⁷

Under utgrävningarna i Viborg har man inte hittat tydliga spår efter parstugor, vilket kunde bero på att de områden som undersökts där har varit ganska små i förhållande till de största områdena på över ett tusen kvadratmeter som undersökts i Åbo. Det är dock troligt att det även i några viborgska hem fanns två rum redan under medeltiden: ett av rummen hölls varmt året om och det andra rummet användes på vintern endast som förråd. I Mikael Agricolas skoltida hem kunde det mycket väl ha funnits ett fönster med glasrutor och liknande möbler som de samtida hade i Åbo. Viborg beskrivs ofta som en stenstad, vilket staden troligen har varit ”sedan gammalt”. I slutet av 1700-talet var det till och med förbjudet att bygga annat än stenhus i stadens centrum.⁴⁸ Viborgs historia som stenstad sträcker sig troligen ändå inte tillbaka till Agricolas tid. I Åbo byggdes de första stenhusen av rika borgare eller kyrkan redan på 1400-talet, vilket även kunde vara fallet med Viborg.⁴⁹ Men man har tills vidare inte funnit en enda medeltida stenvägg på tomterna i Viborg. Troligen blev det mer allmänt att bygga stenhus först på 1500-talet.

Ut i stora världen

Stenbyggnadsmyten är bara ett exempel på de överdrivna bilderna av Viborg, som färgar stadens historia. Det är dock motiverat att känna stadens internationella, månghundraåriga historia. Troligen påverkade de mångkulturella upplevelserna från Viborg Mikael Agricola, då livet förde honom vidare och han växte upp till kyrkans man och diplomat. I det arkeologiska materialet ses de internationella dragen från Östersjöns ”hanseatiska”⁵⁰ föremålskultur tydligt i de båda städerna.

Under sina år i Wittenberg kunde kanske Agricola uppleva, att de kärl och föremål som var värdefulla hemma i Pernå, i Åbo eller i Viborg var vardagliga föremål för tyskarna. I den bild en finländsk arkeolog har av det rika tyska stadsinteriörerna, döljer sig dock en god nypa dold avund. De tyska importkärlen företräder prestige i vårt eget fyndmaterial och hela den tyska kulturen blir lyx som representerar ”stora världen”. Men Wittenberg var en liten universitetsstad, där den världsliga rikedom inte var jämnt fördelad. Agricola skaffade sig några bokskatter i staden, men hade sannolikt inte råd med någon onödig lyx.

Då Mikael Agricola bodde i Viborg hade tolkningen av Guds ord debatterats och nyheter om detta hade spridit sig både muntligt och skriftligt.⁵¹ I det arkeologiska materialet går det sällan att skönja huruvida böcker i hemmen eller i de offentliga byggnaderna betraktades som värdeföremål eller var i ivrigt bruk. Av böckerna finner man endast bokspännen som man använt för att låsa boken med eller metalldelar som dekorerat pärmar.

Katolicismens och reformationstidens landskap är fortfarande synliga i Viborg. Dominikanerna lät bygga en lång stenkyrka, som stod klar vid samma tidpunkt som man byggde en mur bredvid konventet, så att vyn mot öster och havet utestängdes.⁵² Svartbröderna, som slagit sig ner i lugnet i utkanten av staden, blev ett slags väktare för staden vid Munkporten. En stenplatta som vittnar om tidpunkten då stenkyrkan stod färdig, är ett av de få föremålsfynd som med säkerhet kan kopplas till dominikanerna i Viborg.⁵³ Det finns medeltida delar i kyrkan, som numera står som en fullständig ruin, men här finns även mycket utforskat och oklart. Alla arkeologiska undersökningar har nämligen gjorts snabbt: under fortsättningskriget, då tidtabellen för reparationsarbetena och hjältegravarna påverkade arbetet, och senare under sovjettiden, var de mycket storskaliga. Man har inte hittat orörda medeltida kulturlager eller föremål som kunde berätta om konventets vardag.⁵⁴

Det kan ibland finnas en fara för att tolkningarna av det arkeologiska materialet kan påverkas av tolkningskonventioner och gängse uppfattningar. Fastän vi inte känner till hur många dominikanbröder det fanns i Viborg, har man trots att deras budskap ekade i allas öron i den medeltida staden.⁵⁵ Det är lätt att tänka sig att konventets innergård var snyggt omringad av tegelbyggnader, ty dominikanerna ägde ett eget tegelbruk i Papula.⁵⁶ Egentligen vet vi dock inte ens var konventsbyggnaderna låg.⁵⁷

Gråbröderna var materiellt sett kanske fattiga, men man vet att Viborgs konvent under sin tid var andligen mycket rikt – åtminstone uppskattades konventet inom 1400-talets internationella franciskanersamfund.⁵⁸ Numera ser vi endast de konstiga rekonstruktionerna av murarna, som byggts efter utgrävningarna. Man i sten har huggit en felaktig tolkning av var franciskanerkyrkans altare kunde ha legat och hur väggarna kunde ha sträckt sig.⁵⁹ Under Mikael Agricolas skolår var stenkyrkan splitterny och invid den låg Viborgs andra, östra port: Karjaportti.

Den kyrka, dit Mikael Agricola och andra djäknar styrde sina steg, var den katolska stadsförsamlingens gråstenskyrka, som troligen stod färdig vid samma tid som Mikael Olofssons hemkyrka i Pernå.⁶⁰ Trots att man inte känner till några bildkällor angående inredningen kan man föreställa sig att kyrkan var mycket dekorativ. Ur de skriftliga källorna framgår att det fanns åtminstone fyra sidoaltaren, troligen flera.⁶¹ Det kunde också ha funnits ett flertal prebendehus i olika kvarter. Några uppgifter om dessa har dock inte bevarats.⁶² Då vi även beaktar de hus, som tog hand om de fattiga,⁶³ får det forntida Viborg verkligen en mycket from stämning.

Alla tre medeltida kyrkor i Viborg kunde i arkeologisk mening vara ytterst värdefulla att undersöka. De utgör en stor utmaning både innehållsmässigt,

Hur såg dominikankonventets kyrka ut då reformationen nyss fått bröderna att fly platsen? Fotot är taget från Rådtornet, där man under utgrävningar vid stadsmuren påträffade brandlager, som eventuellt härstammar från ockupationen på 1490-talet. Kyrkan, som under sovjettiden tjänade som fabrik, är numera en ruin. Foto: Eva Abl, 2005.

och även med tanke på utgrävningsbudgeten. Ruinerna är skyddsobjekt, på vilka man inte för närvarande har planer på att bygga något nytt, som kunde leda till att byggherren tar sig an kostnaderna för räddningsgrävningar.

Man kan dock förhålla sig mer positivt till forskningsgrävningar i kyrkorna än på Slottsholmen: även en liten utgrävning kunde sprida nytt ljus, ifall frågorna ställdes rätt och man lyckades med valet av utgrävningsområde. Realistiskt sett måste man dock konstatera, att man i Viborg har händerna fulla av antikvariskt arbete, som för tillfället är lättare att utföra.

Man har uppenbart inte funnit några spår efter ett medeltida grekiskt - ortodoxt fromhetsliv i Viborg. Det är förvånansvärt att vi i samband med fredsförhandlingarna år 1557 får läsa att biskopen, ehuru han gick i skola vid den ryska gränsen, troligen inte lärt sig ryska väl.⁶⁴

Men Mikael Olofssons skoltida Viborg hade också sina problem, som i det arkeologiska materialet ses i form av depåfynd. Några tiotals meter från Viborgs torg har det i början av 1500-talet funnits ett trähus, under eller invid vilket någon i början av 1500-talet gömt över 2 500 silverpenningar i en metallgryta.⁶⁵ Varför? Det får vi troligen aldrig veta.

Viborgs portar skyddade inte mot den värld, där finnarnas och karelarnas gamla gudar ännu levde. Vad månne Mikael Agricola fick höra om den hedniska tradition, som han senare nedtecknade, troligen med tanke på andra folks forntida "pantheon"? Vi vet mycket litet om de medeltida invånarna utanför Viborg, ty forskarna har ägnat föga intresse för frågan⁶⁶

I Helgeandsgillet gjorde man även annat än bara höjde skålar. Gillet gjorde år 1485 ett avtal med Viborgs skolmästare och sex djäknar om, att hålla veckomässa i stadskyrkan.⁶⁷ Några uppgifter om gilleshusets plats har dock inte bevarats. En muntlig tradition berättar, att gilleshuset skulle vara det så kallade ”tärningshuset” invid Klostergatan. Huset är ett av Viborgs äldsta bevarade stenbyggnader, som under en restaurering fått skepnaden av ett tyskt, hanseatiskt hus.⁶⁸ Invid huset gjordes arkeologiska utgrävningar senast sommaren 2006. Aleksanteri Saksas grävning var grundlig och man grävde ända ner till husets stenfot; man kan fortfarande inte säga något om dess exakta ålder.⁶⁹

Frestelserna var säkert ständigt närvarande i stadens myller. Glasmaterialet i gamla städer härstammar nästan enbart från vin- och ölglas.⁷⁰ Vid moderna medeltidsevenemang brukar perioden skildras som en tid av bristande moral, råhet och glupskhet.

En stor man i ett litet Viborg

Agricola förväntade sig inte att höra några vackra ord i Viborg, då den svenska fredsdelegationen under midvintern 1556-1557 stannade på gränsen mellan två starka regenters riken. Diplomatin mellan Ivan IV och Gustav Vasa var ibland våldsamt smutskastande. Däremellan fick allmogen i gränstrakterna bära skulden för gränstvisterna.⁷¹ Mikael Agricola hade säkert en realistisk bild av i vilket skick Viborg var under krigsvintern. Han kände staden och invånarna väl. Som överman för Åbo stift hade burit sitt ansvar, då kalla vindar blåst in över den svenska östpolitiken. Under sin resa år 1555 hade Gustav Vasa nämligen varit upprörd över hur trångt det var mellan tomterna i Viborg, de smutsiga gatorna och de förfallna försvarsanläggningarna. Agricola hade nog förstått varför regenten inte litade på, att den anspråkslösa kåkstaden innanför de förfallna murarna, kunde sköta sitt uppdrag som huvudfästning vid rikets östgrans.⁷²

Gustav Vasas främsta bekymmer gällde försvarsanläggningarna. Han hade utfärdat en bestämmelse att man innanför Viborgs stadsmur skulle skapa ett skyddsområde, där alla hus skulle rivas. Borgarna, som var väl medvetna om värdet på sina fastigheter, var troligen inte så förtjusta i att göra sådana förändringar i byggnadsbeståndet. Efter det att man utfört arkeologiska grävningar här, har man nämligen övertygats om att en del borgare troligen inte vek en tum för dessa bestämmelser.⁷³

Helt gick det inte att undvika Gustav Vasas order. Ett helt nytt landskap höll på att bildas på östra sidan av stadsmuren: Runda tornet stod klart år 1550 och man planerade ett massivt hornverk. Under sin sista resa kunde Agricola redan höra hur viborgarna klagade över att man på de sumpiga områdena

Runda tornet i Viborg var en del av försvarsanläggningarna. I byggnaden buserar numera en restaurang, men för en vetenskapligt inriktad turist med öppet sinne erbjuder Viborg även mer äkta smakprov på sin historia än den pseudohistoria som erbjuds i detta torn. Foto: Eva Abl, 2005.

invid de nya murarna var tvungen att anlägga även bostadstomter; förr hade här endast vistats kreatur, leprasjuka och sådana som överlämnats i bödelns händer.⁷⁴ Arkeologerna har kunnat spåra hornverkets försvarskonstruktioner och man kan hoppas, att arkeologin kan sprida ljus över Viborgs historia även i framtiden, genom undersökningar också utanför den medeltida staden.⁷⁵

I kulturhistorisk mening var reformationen en mångfacetterad och plågsam process. Teologiskt sett kunde kanske något reformeras, men det faktum att livet är hårt förändrades knappast. Angående Maria Magdalena hospitalet i Viborg känner man endast till, att verksamheten fortsatte även under Vasatiden. Hospitalbyggnaderna stod troligen på sin forna plats, men någon säkerhet om detta har vi inte fått: man känner inte till byggnadernas exakta läge varken under medeltiden eller senare.⁷⁶ Troligen går det inte heller att finna några lämningar efter hospitalet, eftersom området senare använts bl. a. som industriområde.

Vid sin återkomst till staden såg Agricola säkert vad som hänt med kyrkan och dess byggnader. På tomten där Viborgs franciskanerkonvent legat, hade

katolicismen bokstavligen rivits bit för bit. Man hade använt de tegelstenar, som skyddat den franciskanska friden, som fyllnadsmaterial för försvarsanläggningarna. Kyrkan stod kvar, men användes troligen som lagerbyggnad.⁷⁷ Dominikankonventets byggnader stod kvar efter att bröderna lämnat platsen, men även dess kyrka hade förvandlats till ett lager. Fredsmäklaren Agricola såg kanske ännu inte följande förändring, ty kyrkan togs åter i bruk för gudstjänster först på 1570-talet och då i luthersk skrud.⁷⁸

Ibland kan det verka som om historiens blad vändes med lätthet: det gamla försvinner och det nya bladet öppnar sig fräscht för våra ögon. I Viborg var övergången från medeltid till nya tiden dock inte problemfri. Nycklarna till Viborgs slott hade efter flera svåra skeden övergått i händerna på Gustav Vasas förtrogna år 1534, men hans män hade inget hopp om att kunna slå sig till ro. Det krävdes ständigt ett omfattande arbete på försvarsanläggningarna.⁷⁹

I Viborg förefaller det som om människorna förändrades mindre än staden. Politiskt och ideologiskt innebar reformationstiden inga radikala förändringar. Utgående från utgrävningsfynden kan vi se att det gäller såväl Viborg som andra städer. Medeltidens materiella och andliga kultur förändras mycket långsamt till nya tidens föremålskultur, arkitektur, seder och bruk, utan några klara skiljelinjer. Arkeologen kan således sluta sig till vad forskarna sagt under Agricolajubileet år 2007: 1500-talet var ett långt århundrade.

Arkeologen som författare

Arkeologins grundproblematik finns i spänningen mellan förändring och kontinuitet. Mikael Agricolas liv sträcker sig över den kronologiska gräns, som i den traditionella historieskrivningen skiljer mellan den katolska medeltiden och den lutherska Vasatiden. I det arkeologiska materialet i Viborg ses såväl förändring som kontinuitet. Stadsarkeologins utmaning är att läsa hela utgrävningsmaterialet på samma sätt som man inom byggnadsarkeologin granskar murarna i borgar och andra stenbyggnader: man har både rivit ner och bevarat det gamla, och det nya har ofta infogats eller byggts utanpå.

Kulturlagren är dokument, som ”skrivits” under olika tider och där man även tillsatt ord på olika språk. Uttolkarna av detta budskap bör vara flerspråkiga, dvs. mångvetenskapliga i sin syn på det bevarade materialet. Tolkningen av kulturlagren är samhällsforskning, där man endast genom att kombinera olika synvinklar kan komma till någon klarhet om helheten. Forskaren tar ställning till omvälvningarna i det förgångna: maktfördelning, ekonomi och konflikter. Arkeologernas forskningsresultat läses ibland som ”kalla fakta”. Arkeologen har dock ett mycket stort personligt ansvar för det som står mellan raderna i tolkningarna. Ju otydligare källmaterialet talar, desto större roll har berättaren. Den postprocessualistiska uttolkarens personliga närvaro har varit en självk-

larhet i Finland under de två senaste decennierna, då den historiska tidens arkeologiska fältmetoder aktivt utvecklats. De intensivaste åren av processualistiska tolkningsmodeller var redan över, då de finländska arkeologerna på 1990-talet gav sig i kast med medeltidens vardag och nya tidens början.⁸⁰

Finländska forskare har tagit sig an att hjälpa till med att analysera det arkeologiska fyndmaterialet från Viborg.⁸¹ Finländare deltar i forskningen kring Viborgs historia och arkeologi även genom att skriva, ehuru de personligen ofta bekantat sig alltför ytligt med arkivmaterialet och föremålen. Min erfarenhet av rysk arkeologi är att man i vårt grannland håller strängt på disciplingränserna mellan vetenskap och konst: de mer poetiska tolkningarna är det skäl att lämna till författarna. För en arkeolog som forskar i den historiska tidens kulturlager kan mikrohistorien ändå erbjuda relevanta, vetenskapliga möjligheter, som våra kolleger inom förhistorisk arkeologi inte har. Själv har jag försökt sätta mig in i rollen att förena fakta, allmänbildning och författarskap.⁸² En resa i 1500-talets Viborg förutsätter en ödmjuk attityd från arkeologen, så att vi inte endast lägger ord i munnen på de forntida invånarna. Mikael Agricolas Viborg är fakta och fiktion. Men med hjälp av stadsarkeologin kan vi få vågskålen att väga tyngre på faktasidan.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Krigsarkivet, Stockholm

Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner.

Riksarkivet, Stockholm

Ut. Känd. Proven 439, 440.

Internet

Agricola-projektet, <http://www.penaja.fi/>, läst 31.10.2008.

Pompeij-projektet, <http://pompeiji.evtek.fi/>, läst 31.10.2008.

Harjula, Janne 2008a: "Arkeologia ja muuttuva keskiajan kirjallisen kulttuurin kuva", *Kasvatus & aika* 3/2008, <http://www.kasvatus-ja-aika.fi/>, läst 31.10.2008

Suhonen, Mervi 2006: "Karjalankannaksella kaukana karjalaisista – kansainvälisen Viipurin monikulttuurista arkeologiaa", *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 2/2006, <http://www.ennenjanyt.net/>, läst 31.10.2008.

Manuskript

Niukkanen, Marianna, Seppänen, Liisa & Suhonen, Mervi: Kaupunkirakentaminen Suomessa keskiajalla. Suomen kaupunkiarkkitehtuurin historia-hanke, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Opubl. manuskript.

Suhonen, Mervi: Keskiajan kaupungit 5. Varhainen kaupungistumiskehitys ja nykyinen suunnittelu. Viipuri. Medeltidsstaden 5. Den tidiga urbaniseringsprocessens konsekvenser

för nutida planering. Viborg. Opubl. manuskript.

Muntliga uppgifter

Saksa, Aleksanteri, docent, augusti 2006, Viborg och flera andra diskussioner åren 2006-2008.

Tryckta källor

- Belsky, S., Saksa, A. & Suhonen, M. 2003: "Stadsarkeologi i Viborg", *META* 1/2003.
- Drake, Knut 1996: "Sperrren oder Öffnungen? Drei Burgen an den Grenzen Schwedens im 14. Jh.", *Château Gaillard* XVII.
- Drake, Knut 2001: "Die Gründung und älteste Baugeschichte der Burg Viborg", *Castella Maris Baltici* III.
- FMU = *Finlands medeltidsurkunder*, red. Reinhold Hausen.
- Gardberg, C. J. 1993: *Suomen keskiaikaiset linnat*. Helsinki.
- Gardberg, C. J. 2004: "Posešćenie Vyborga Gustavom Vazoj v 1555 g. Stranitsy vyborgskoj istorii, kniga vtoraja", *Vyborg*.
- Hackman, A. 1944: *Bidrag till Viborgs slotts byggnads historia*. *Analecta archaeologica Fennica* XI.
- Haggrén, Georg 2003: "Sirpaleita Hansan kulttuuripiiristä – keskiaikaiset lasiastialöydöt", Seppänen, Liisa (red.) *Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* IX. Turku.
- Harjula, Janne 2008b: *Before the heels. Footwear and shoemaking in Turku in the Middle Ages and at the beginning of the early Modern Period*. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XV. Turku.
- Heininen, Simo 2007: *Mikael Agricola: Elämä ja teokset*. Helsinki.
- Herva, Vesa-Pekka 2008: "Prosessualismin kritiikistä postprosessualismiin", "Arkeologia vuosituhannen vaihteessa", Halinen, Petri, Immonen, visa, Lavento, Mika, Mikkola, Terhi, Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.) *Johdatus arkeologiaan*. Helsinki.
- Hiekkanen, Markus 1993: "De finska klostren under medeltiden", *Hikuin* 20. Højberg.
- Heikkanen, Markus 2003: *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Helsinki.
- Hiekkanen, Markus 2004: "Piispa Mikael Agricolan hautapaikka ja mahdollisuudet sen arkeologiseen tutkimiseen", Tuusvuori, Ossi (red.) *Agricola-symposiumi 20.-21.9.2004, raportti*. Agricola-työryhmä.
- Hiekkanen, Markus 2005a: "Uusia kaivaustutkimuksia, uusia tutkimustuloksia: Viipurin keskiajan kuva muuttuu", *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita* 15.
- Hiekkanen, Markus 2005b: "Viipurin keskiaikaiset kivikirkot ja niiden kohtalo", *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita* 15.
- Hiekkanen, Markus 2007: *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1117. Helsinki.
- Immonen, Visa 2007: "Defining a culture: the meaning of hanseatic in medieval Turku", *Antiquity* 81.
- Lainio, Eka 1992: "700 vuotta Viipurin historiaa", *Joulukannel. 700 joulua Viipurin linnan perustamisesta*.
- Lovén, Christian 1996: *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Antikvariska Serien 40.
- Majantie, Kirsi 2007a: "Kaakelit ja niiden paikallisen valmistuksen alkaminen Turussa", "Ceramic Stove Tiles and the Start of Local Production in Turku", *Ruukkuja ja Rubiinaita. Saviastioita ja unikaaleita ajalta 1400-1700*. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XII. Turku.
- Majantie, Kirsi 2007b: "Kaakeliuunin käyttöönotto – savutonta lämpöä ja kantaottavia

- kuvia”, ”The Introduction of the Ceramic Tile Stove: Smokeless Heating and Politico-Religious Imaginery”, *Ruukkujen ja Rubtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400-1700*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XII. Turku.
- Neuvonen, Petri 2004: *Viiipurin historiallinen keskusta. Rakennusperinnön nykytila*. Helsinki.
- Neuvonen, Petri 2008: *Viiipuri. Rakennusperinnön seitsemän vuosisataa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1156. Helsinki.
- Pellinen, Hanna-Maria 2007b: ”Mikael Agricolan ajan Pernaja arkeologin silmin”, *Historia* 3/2007.
- Rinne, Juhani 1914: ”Viiipurin entinen tuomiokirkko”, *Suomen Museo* 1914. Helsinki.
- Ruuth, J. V. 1908: *Viiipurin kaupungin historia I. Vuoteen 1617*. Viiipuri.
- Ruuth, J. W. et al. 1982: *Viiipurin kaupungin historia I. Vuoteen 1617*. Lappeenranta.
- Ruuth, J.W. & Kuujo, Erkki 1975: *Viiipurin kaupungin historia III. Vuodet 1710-1812*. Lappeenranta.
- Saarnisto, Matti & Saksa, Aleksandr 2004: ”Radiocarbon dates from archaeological excavations in Viipuri. The corner site of former Uudenpoortinkatu and Etelävalli”, *Fennoscandia archaeologica* XXI. Helsinki.
- Saksa, Aleksanteri & Suhonen, Mervi 2001: ”Viipurin kaupunkikaivaukset 1999–2000”, *Hiidenkivi* 2/2003.
- Saksa, A., Belsky, S., Kurbatov, A., Poljakova, N. & Suhonen, M. 2002: ”New archaeological materials and actual research problems of the urban culture of Vyborg (Karelia) in the Medieval and Post-medieval times”, *Fennoscandia archaeologica* XIX. Helsinki.
- Saksa, Aleksanteri, Saarnisto, Matti & Taavitsainen, J.-P. 2003: ”1200-luvun lopun radiohiiliajoitus Viipurista”, Haggrén, Georg (red.) *SKAS* 2/2003. Turun yliopisto.
- Saksa, Aleksandr 2004a: ”Archaeological chronology of medieval Vyborg – preliminary results of the excavations of 1998–2000”, *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja* 10. Helsinki.
- Saksa, A. I. 2004b: ”Viipurin kaupunkikaivaukset 1999–2001”, Korpela, Jukka *Viiipurin linnaläänin synty. Viiipurin läänin historia* 2. Jyväskylä.
- Salminen, Tapio 1993: *Suuri rantatie*. Tiemuseon julkaisuja 7. Helsinki.
- Salminen, Tapio 2003: ”Dominikaanit – Tallinna, Viipuri ja Turku”, *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla*. Turun maakuntamuseo, raportteja 18. Turku.
- Seppänen, Liisa (red.) 2003: *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Turku.
- Sinisalo, Antero 1971: *Viiipurin keskiaikainen kaupunginmuuri*. Monrepos 1.
- Suhonen, Mervi 2003: ”Arkeologin viipurilaismaisemia”, *Pirta* 1/2003.
- Suhonen, Mervi 2004a: ”Viipurin historiaa arkeologin silmin”, *Aboa, Turun maakuntamuseon vuosikirja 2002–2003*. Turku.
- Suhonen, Mervi 2004b: ”Viipurin linna”, Korpela, Jukka *Viiipurin linnaläänin synty. Viiipurin läänin historia* 2. Jyväskylä.
- Suhonen, Mervi 2005: ”Medieval urban Vyborg”, *Estonian Journal of Archaeology* 9/2005. *Suomen Kuvalehti*, 5.4.2007.
- Tarkiainen, Kari 2004: ”Mitä tiedämme vuoden 1557 rauhansopimusneuvotteluista Ruotsin ja Venäjän välillä?” Tuusvuori, Ossi (red.) *Agricola-symposiumi 20.-21.9.2004, raportti*. Agricola-työryhmä.
- Tarkiainen, Kari (red.) 2007: *Ruotsin ja Venäjän rauhansopimukset 1557. Mikael Agricola Ruotsin lähetystön jäsenenä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1104. Helsinki.
- Tjulenev, V. A. 1987: ”Viipurin arkeologisen tutkimuksen tuloksia”, *Viiipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita* 8.
- Tourunen, Auli 2008: *Animals in an Urban Context. A Zooarchaeological study of medieval and Post-Medieval town of Turku*. Ann. Univ. Turkuensis B 308. Turku.

- Uino, Pirjo 2003: "Karjalan arkeologiaa 150 vuotta", Korpela, Jukka *Viiipurin linnaläänin synty. Viiipurin läänin historia* 2. Jyväskylä.
- Uotila, Kari 1998: *Medieval Outer Baileys in Finland. With Special Reference to Turku Castle*. Archaeologica Medii Aevi Finlandiae III. Turku.
- Uotila, Kari 2003: "Kivirakennuksia keskiajan Turussa", Seppänen, Liisa (red.) *Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Turku.
- Vebivborgskoj istorii 2005: Učebnoe posobie po kraevedeniju*. Vyborg 2005.
- Viiste, Juhani 1994: *Viiibytisä vanha Viiipuri*. Helsinki.
- Voionmaa, Jouko 1945: "Die livländische Münzfund von Uusiportti", *Suomen Muinais-muistoyhdistyksen Aikakauskirja* XLVI/2. Helsinki.

Noter

- ¹ Tarkiainen 2007, 78-86.
- ² Hiekkänen 2004; Heininen 2007, 144.
- ³ <http://pompeiji.evtek.fi>, läst 31.10.2008.
- ⁴ Rinne 1914.
- ⁵ Hiekkänen 2005b; *Suomen Kuvalehti* 5.4.2007.
- ⁶ Heininen 2007, 40.
- ⁷ Palm & Pellinen 2002; Pellinen 2007a; Pellinen 2007b; <http://www.pernaja.fi/>, (Agricolaprojektet), läst 31.10.2008.
- ⁸ Saksa et al. 2002; Saksa et al. 2003; Saksa 2004a; Saksa 2004b. Ledaren för utgrävningarna har förevisat forskningarna från åren 2002-2007 på ryska vetenskapliga konferenser. Se även Hiekkänen 2005a; Suhonen 2005; Suhonen 2006.
- ⁹ Suhonen, manuskript (en detaljerad utredning av Viborgs stadsarkeologiska forskning fram till år 2004); se även Suhonen 2005.
- ¹⁰ Tjulenev 1982; Tjulenev 1995; Suhonen, manuskript.
- ¹¹ Saksa et al. 2002; Belsky et al. 2003; Saksa et al. 2003. Saksa har hållit finländarna väl informerade om forskningarna och gjort det klart att Viborg är en historiens pärla även för arkeologer. Under de senaste åren har detta även erkänts i Viborg och man tolkar fornminneslagen mycket noggrannare än vad man gjorde tidigare. Ett stort tack bör även framföras till Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, som har finansierat räddningsarbetet av Viborgs arkeologiska kulturarv i över tio år. Se t. ex. Saksa & Suhonen 2001; Suhonen 2003; Suhonen 2004a; Suhonen 2005; Suhonen 2006.
- ¹² Se preliminära forskningshypoteser i Suhonen 2004a.
- ¹³ Se t. ex. Seppänen 2003; Immonen et al. 2007.
- ¹⁴ Harjula 2008b; Tourunen 2008.
- ¹⁵ För ett sammandrag av forskningshistoria och litteraturhänvisningar, se t. ex. Suhonen 2004.
- ¹⁶ Lovén 1996, 97-99.
- ¹⁷ Gällande romantiken i Karlskrönikan, se Gardberg 1993, 68-69; jfr Ruuth 1908, 44-45; Ruuth et al. 1982, 90-91. Se även Severin Falkmans målning i Ateneums samlingar, tryckt ett antal gånger, se t. ex. Lainio 1992.
- ¹⁸ Drake 1996.
- ¹⁹ Lovén 1996, 97-99.
- ²⁰ Hackman 1944.
- ²¹ Tjulenev 1987, 8-17; Tjulenev 1995, 25-30, 66-70; Uotila 1998, 136-146.
- ²² Parland 1993; Suhonen 2004.
- ²³ Salminen 1993, 103, 106.

- ²⁴ Uotila 1998, 120-122.
- ²⁵ FMU V 3967; Ruuth et al. 1982, 107, 175-176.
- ²⁶ Korpela 2004, 264.
- ²⁷ En vetenskaplig inblick i Slottsholmens historia kräver en forskningsplan, som det inte finns finansiering för inom en snar framtid. Motivationen saknas även – kanske till gagn för kommande forskare. Enl. Suhonen, manuskript.
- ²⁸ Drake 2001.
- ²⁹ Viiste 1994, 26-27.
- ³⁰ Tornens namn nämns i källorna först på 1540- och 1550-talen. Se Sinisalo 1971; Loven 1996, 373.
- ³¹ Historien har upprepats flera gånger. I nyare litteratur: Vehi vyborgskoj istorii 2005, 70-73 (verket är till salu i Viborgs slotts museibutik).
- ³² Saksa et al. 2002.
- ³³ Sinisalo 1971; Saksa et al. 2002.
- ³⁴ Ruuth et al. 1982; Korpela 2004.
- ³⁵ Sinisalo 1971.
- ³⁶ Suhonen, manuskript; Saksa & Suhonen 2001; Saksa et al. 2002; Saksa 2004a; Saksa 2004b.
- ³⁷ För ett jämförande arkeologiskt perspektiv på Finlands medeltida städer, se Niukkanen et al., manuskript.
- ³⁸ T. ex. Kallioinen 2000, 133-135.
- ³⁹ Ett flerspråkigt, rikt illustrerat kartografiskt och faktaspäcikat verk om 1700-talets Viborg: Kauppi & Miltšik 1993.
- ⁴⁰ Kostet 1993, 23-34.
- ⁴¹ Saksa et al. 2002; Saksa 2004a; Saksa 2004b.
- ⁴² Riksarkivet, Ut. Kand. Proven 439; Kostet 1995, 42.
- ⁴³ Riksarkivet, Ut. Kand. Proven 440; Krigsarkivet, Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner; Kostet 1995, 90-92.
- ⁴⁴ Meurman 1971; Meurman 1983.
- ⁴⁵ Ruuth 1908, 25, 137, Ruuth et al. 1982, 56, 201-202.
- ⁴⁶ Harjula 2008a.
- ⁴⁷ Majantie 2007a; Majantie 2007b.
- ⁴⁸ Ruuth & Kuujo 1975, 84-85, 95-99; Kauppi & Miltšik 1993, 26-28, 68.
- ⁴⁹ Uotila 1993.
- ⁵⁰ Immonen 2007.
- ⁵¹ Heininen 2007, 36-39.
- ⁵² Hiekkänen 2007, 544-545.
- ⁵³ Lagus 1893, 41, 47; Hiekkänen 2007, 544-545.
- ⁵⁴ Suhonen, manuskript.
- ⁵⁵ Salminen 2001, 43, 54.
- ⁵⁶ FMU III 2744; Ruuth 1908, 104; Ruuth et al. 1982, 65, 96.
- ⁵⁷ Hiekkänen 1993, 133-134; Hiekkänen 2007, 544-545.
- ⁵⁸ Ruuth et al. 1982, 166; Hiekkänen 1993, 134.
- ⁵⁹ Hiekkänen 1993; Hiekkänen 2007, 546-547.
- ⁶⁰ Hiekkänen 2003, 244-247; Hiekkänen 2007, 450-453, 548-551.
- ⁶¹ FMU II 1454; FMU II 1700; FMU III 2744; FMU III 2791; Ruuth 1908, 23; Ruuth et al. 1982, 55-56 samt källhänvisnignarna 27 och 30 med källor; Ruuth et al. 1982, 161; Meurman 1983, 19-20; Hiekkänen 2003, 246-247.

- ⁶² Ruuth et al. 1982, 56.
- ⁶³ Källor om helgeandshus etc. är mycket få och man känner inte till var de legat, se Ruuth et al. 1982, 171-172.
- ⁶⁴ Tarkiainen 2007, 66-67, passim.
- ⁶⁵ Voionmaa 1945.
- ⁶⁶ Uino 2003; Suhonen 2006.
- ⁶⁷ FMU V 4037; Ruuth et al. 1982, 55, 169, 171-172, 285-286.
- ⁶⁸ Ruuth 1908, 25, 96; jfr bl. a. Ruuth et al. 1982, 65; Neuvonen 1994, 61, 117.
- ⁶⁹ Saksa, Aleksanteri, muntl. uppg., augusti 2006.
- ⁷⁰ Se t.ex. Haggrén 2003 samt i denna volym.
- ⁷¹ Tarkiainen 2007, 61-78.
- ⁷² Ruuth et al. 1982, 179, 198. Ang. en beskrivning av den arga svenska kungen för ryskspråkiga läsare, se Gardberg 2004.
- ⁷³ Saksa et al. 2002.
- ⁷⁴ Man antar att den medeltida avrättningsplatsen legat på östra sidan om stadsmuren, men hittills har man inte bekräftat detta. Se t. ex. Ruuth et al. 1982, 64-65. Maria Magdalenas hospital låg troligen utanför muren, under Vasatiden uppenbarligen i Pantsarviken, se FMU IV 3590, 3591; Ruuth 1908, 97-98; Ruuth et al. 1982, 170-171.
- ⁷⁵ Man grävde i Torkelsparken år 2007 och då denna artikel skrivits har man även gjort nya räddningsgrävningar på platsen, år 2008.
- ⁷⁶ FMU IV 3590, 3591; Ruuth 1908, 97-98; Ruuth et al. 1982, 170-171.
- ⁷⁷ Hiekkänen 1993.
- ⁷⁸ Hiekkänen 2007, 544-545.
- ⁷⁹ Hackman 1944.
- ⁸⁰ T. ex. Herva 2008.
- ⁸¹ Saksa et al. 2003; Saarnisto & Saksa 2004.
- ⁸² Suhonen 2003.